

prístupu k spoločenskej skutočnosti a sociálneho modelovania rozvojevých potenciálov a aktuálnych kapacít spoločenského pokroku. Formalizácia a matematizácia spoločenského poznania na pôde marxisticko-leninskej teórie spoločnosti je významným predpokladom a intenzifikačným faktorom zvyšovania jeho kognitívnej i praktickej efektívnosti, ktorý v spojení s výpočtovou technikou a jej umelou inteligenciou otvára pred spoločenskovedným poznáním na prelome 20. a 21. stor. kvalitatívne nové perspektívy vedomostného rozmachu a praktickej využiteľnosti jeho výsledkov v nadchádzajúcom trefom tisícročí spoločenských dejín ľudstva.

„Filozofické východiská spoločenských vied“ predstavujú knihu, potrebnosť ktorej potvrdzuje mimoriadny záujem a pozitívny ohlas, ktorý vyvolala v odbornej a širšej kultúrnej verejnosti svojou modernou koncepciou, obsažnosťou, poučenou najnovším stavom metodologického poznania vo svete a presnou zrozumiteľnou artikuláciou poznatkov spoločenskovednej metodológie, ktorá umožňuje ich využitie v spoločenskom poznaní.

Perfektná dikcia textu umožňuje napriek jeho vecnej náročnosti uvažovať o tejto knihe aj ako o učebnici spoločenskovednej metodológie so širokým uplatnením.

Juraj Suchý

O VZŤAHU VEDY A MORÁLKY

M. G. LAZAR: Etika nauki. Filozofsko-sociologičeskije aspekty sootnošenija nauki i morali [Etika vedy. Filozoľicko-sociologické aspekty vzťahu vedy a morálky.] Leningrad, 1985.

V monografii, ktorá je predmetom našej pozornosti, nejde výslovne len o problematiku etiky vedy, teda o teoreticko-etickú reflexiu širokej vednej sféry, ale autor koncipuje problematiku širšie. Sám v úvode uvádza, že sa sústreďuje na analýzu vzťahu medzi morálkou a vedou, uprednostňujúc pritom filozoficko-sociologický aspekt skúmania. Jeho základnej intencii zodpovedá aj štruktúra monografie vyjadrujúca logickú následnosť analyzovaného problému: charakteristika vedy a jej miesto v systéme spoločenských vzťahov; chápanie morálky ako zvláštneho spôsobu osvojovania sveta; formy ich vzájomného vzťahu; problém morálky vo sfére vedy; vymedzenie etiky vedeckého styku a záverečná, aktuálna stať pojednávajúca o zodpovednosti vedcov za osud sveta.

Predpokladom hlbšieho poznania a pochopenia vzťahu vedy a morálky ako dvoch duchovno-praktických sfér bytia človeka je predovšetkým poznanie ich podstaty a štruktúrno-funkčnej charakteristiky ako predkladu nájdenia ich spoločných štruktúr, rovín, funkcií, ktorými pôsobia v predmetno-practickej činnosti človeka. Autorovi nejde o mechanickú komparáciu, ale sa usiluje vyčleniť tie ich obsahové a funkčné stránky, ktoré dávajú možnosť hovoriť o ich vzájomnom „dialógu“. Tento prístup k danej problematike možno prinajmenšom pokladať za pozoruhodný a pozitívny moment publikácie.

Druhým momentom, pre ktorý môže byť monografia zaujímavou pre čitateľa, je autorov zámer zovšeobecniť, generalizovať doteraz vyslovené myšlienky, poznatky o vzťahu spo-

mínaných dvoch fenoménov s dôrazom reprodukovat ich v širšom filozofickom a sociálnom kontexte. Tento zámer vedie k tomu, že publikácia doslova „hýri“ citátmi a odkazmi na literatúru, ktorá bola tomuto problému v poslednom desaťročí v sovietskej filozofii venovaná. Z tohto hľadiska môže byť knižka vítanou orientačnou pomôckou pre všetkých tých, ktorí sa o problematiku zaujímajú, respektíve v nej pracujú.

Pri špecifikácii fenoménu vedy vychádza autor z jej charakteristiky ako duchovnej produkcie akcentujúcej vzájomne podmienený vzťah vedeckej činnosti a produkovaných poznatkov, ktorý chápe ako systém vzťahov medzi jej sociologickou a gnozeologickou stránkou. Veda ako forma duchovnej produkcie je celostným organizmom, v hraniciach ktorého systém vedeckej činnosti je spätý so systémom spoločenských vzťahov, v ktorých veda funguje. Táto skutočnosť vedie autora k analýze subjektu vedeckej činnosti, ktorého črty sú podstatne podmienené takými faktormi, ako sú predmet vedeckej práce, charakter vedecko-poznávajúcej činnosti a charakter spoločenských vzťahov, v ktorých sa táto činnosť uskutočňuje. Spomedzi nich bližšie je explikovaný faktor charakteru vedeckej činnosti, pre ktorú sú špecifické také zvláštnosti ako tvorivosť, problematickosť (intelektuálnosť) spočívajúca v tom, že vedecký produkt sa na prvý pohľad môže zdať ako „ne-užitočný“, či všeobecnosť, v ktorej sa podľa autora prejavuje sociálny rozmer poznania (s. 13—15). Tieto zvláštnosti sa bezprostredne odrážajú na charaktere subjektu vedeckej činnosti, predovšetkým na jeho vzťahoch s druhými subjektmi v rámci vedy. Druhým momentom, ktorý na neho vplýva, je rozdelenie vedeckej činnosti, ktoré úzko súvisí nielen

s historickým vývojom vedy produkujúcej poznatky, ale aj vedy chápanej ako určitého systému vzťahov (kvalifikačná štruktúra, profesionálna špecializácia, atď.). V tejto diferenciácii dôležitým sa stáva aj aspekt produkcie a reprodukcie poznatkov (t.z. sféra vedy a sféra výroby). V podstate však možno súhlasiť s autorovou, v tejto problematike už tradičnou typológiou bohato členených foriem vzťahov vo vede na: vzťahy poznávajúceho subjektu k poznávajúcemu objektu (gnozeologické vzťahy), vzťahy subjekt-subjektové vznikajúce z bezprostredného styku medzi subjektmi vedeckej činnosti a vzťahy, ktoré sa utvárajú pri riadení a kontrole vedy. Z tohto hľadiska možno potom hovoriť o gnozeologických, profesionálnych a organizačných formách inštitucionalizovanej vedy (s. 23, 27).

Na rozdiel od vedy, ktorou sa realizuje prevažne teoreticko-poznávajúci vzťah človeka k svetu, morálka predstavuje normatívno-hodnotovú formu tohto vzťahu, pričom významné miesto tu nadobúda hodnotová orientácia subjektu, ktorá usmerňuje a koriguje snahu osobnosti nájsť v morálnom výbere určitý hodnotový zmysel. Morálnym výberom manifestuje subjekt určitú svoju morálnu pozíciu, líniu správania, či jeho konkrétnu variantu. Tento hodnotový postup sa vzťahuje aj na činnosť vedca, ktorý je často postavený pred nevyhnutnosť morálneho výberu v procese svojej činnosti. Na druhej strane morálka je imanentnou súčasťou zložitého a vnútorne diferencovaného systému spoločenských vzťahov, ktorého rôzne úrovne a štruktúry sú dané profesionálnou deľbou práce a nevyhnutný, bezprostredný styk medzi subjektmi vedie k tomu, že v profesionálnych štruktúrach sa utvára a formuje profesionálna morálka, ktorej

požiadavky nútia subjekt k spomínanému morálnemu výberu jeho správania. M. G. Lazar v profesionálnej morálke na popredné miesto kladie jej deontologickú (normatívnu) stránku, ktorou je v nájuzšom vzťahu so spoločenskou morálkou (s. 55) upozorňujúc, že význam morálno-pracovných kódexov vzrastá v tých profesiách, kde objektom činnosti je človek a vzťah k nemu bezprostredne vplýva na výsledok práce (morálka, lekára, učiteľa, právnik, novinára a pod.). Vzťah spoločenskej morálky k profesiovej je utváraný na úrovni vzťahu všeobecného k jedinečnému. Profesiová morálka predpokladá také mravné požiadavky, dodržanie ktorých je bezpodmienečnou, záväznou podmienkou plnenia profesionálnej práce, profesionálnych povinností, bez ktorých profesionálne poznatky, schopnosti, návyky ešte neutvárajú skutočnú príslušnosť subjektu k danej profesii (s. 57). Po vymedzení takejto jej špecifickosti uvádza autor jej obsahové vymedzenie: „Profesionálna morálka zahŕňa súhrn mravne profesionálnych vzťahov, noriem, princípov, kvalít osobností, ktoré odrážajú špecifiku konkrétnej profesionálnej práce a ktoré regulujú správanie osôb tých profesií, kde iné formy regulácie (právná, administratívna) sa nemôžu v plnej miere realizovať“ (s. 59). V tomto zmysle môžeme hovoriť i o profesionálnej morálke vedca.

Vzťah medzi vedou a morálkou je predmetom skúmania etiky vedy, ktorá je schopná túto reláciu poznať tak filozoficky ako aj sociologicky. Autor tento vzťah obsahovo ohraničuje ako vplyv vedy na morálku, vedeckých poznatkov a vedeckého vývoja na morálku ľudí, mravný pokrok spoločnosti a na druhej strane ako vplyv morálky na vedu, jej hodnôt a noriem na vzťahy vo vede a vedeckých

výsledkov na svetonázorové postoje a orientácie vedcov. Citujúc Frolova dokazuje, že práve etika vedy je tou disciplínou, ktorá dokáže reflektovať vzájomný vzťah vedy a morálky.

V celom komplexe problémov tohto vzťahu popredné miesto zaujíma vzťah vedeckej pravdy a morálneho dobra, zvlášť otázka pravdivosti morálnych výrokov. Objekt odrazu vo vede je podľa autora širší ako v morálke, pretože veda odráža a používa nielen spoločenské bytie a vedomie, ale celú skutočnosť (s. 69), pokiaľ objektom odrazu morálky sú sociálne činy, správanie sa človeka. Z hľadiska tohto rozlíšenia je dôležité rešpektovať dva momenty v procese morálneho odrazu: jednak to, že do neho nevyhnutne vstupujú psychologicko-sociologické kategórie typu „potreba“, „záujem“, „historická nevyhnutnosť“ atď. a jednak významnou sa stáva aj analýza vzťahu racionálneho a emocionálneho pri tomto odraze. V tejto súvislosti je metodologicky významná autorova konštatácia, že „väčší“ podiel emocionálnosti v morálnych súdoch ešte neznamená absenciu racionálneho v morálke (s. 70), ako sa často nesprávne usudzuje. Pri riešení problematiky pravdivosti morálnych výpovedí (vzťahu pravdy a dobra) je žiadúce venovať pozornosť nielen vnútornej logike morálneho vedomia (logická a hodnotovo-imperatívna jednota), ale predovšetkým sociálnej praxi, ktorá sa pri logickej analýze do veľkej miery stráca. Okrem toho je podľa autora potrebné vychádzať z celostnosti morálno-etického systému a nie z jednotlivých jeho imperatívov. Metodologicky plodné je autorovo rozlíšenie niekoľkých aspektov skúmania vzťahu pravdy a dobra: 1. gnozeologický aspekt, ktorý hovorí o podmienenosti morálnych noriem a hodnôt spoločenským bytím, 2. logický aspekt zameraný na

pravdivosť, ktorú možno aplikovať na morálne sudy a výpovede, 3. pragmaticko-sociologický, podľa ktorého problém pravdy v morálke vystupuje ako zhoda hodnoty či normy s určitým sociálnym záujmom alebo potrebou [s. 73].

Posledné dve kapitoly publikácie sú v podstate venované profesionálnej morálke vedca a konštituovaniu sa morálnych vzťahov na rôznych úrovniach a etapách vedeckej činnosti. Aj keď vedu v širšom slova zmysle možno pokladať za etickú v tej miere, v akej potvrdzuje objektívnosť poznania, čiže na prvý pohľad je tu predpoklad utvárania pozitívnej morálnej atmosféry, súčasne formovanie morálky vedca je proces podmienený zákonitostami spoločenského vývoja, pôsobením objektívnych, z vedeckej činnosti nevyplývajúcich a subjektívnych faktorov, v ktorom dôležitými determinantmi sa stávajú nielen spoločenské podmienky všeobecne, ale aj bezprostredné sociálne prostredie a „vnútorný svet“ vedca. V sieti týchto všetkých okolností je potom potrebné hľadať utváranie a formovanie profesionálnej morálky vedca.

Vychádzajúc z naznačenej tradičnej typológie foriem vzťahov vo vede rozlišuje autor i tri typy mravných vzťahov, ktoré sa tu utvárajú: vzťahy, ktoré vyjadrujú pozíciu subjektu poznania k objektu výskumu a ktoré sú späté s výberom profesie, s konkrétnou motiváciou vedeckej tvorivosti, s výberom prostriedkov pre realizáciu zadanej úlohy a pod. Tento typ vzťahov sa stáva predmetom skúmania etiky vedeckého výskumu. Dru-

hým typom morálnych vzťahov sú vzťahy subjekt-subjektové, ktoré odrážajú špecifickosť vedeckého styku, buď medzi súčasníkmi alebo ich vzťah k vedeckému dedičstvu minulosti. Patria sem otázky citovania, publikovania, foriem a spôsobov vedeckých sporov, polemík a pod. Úloha etiky vedy v tomto prípade spočíva vo „vzbrojení“ vedeckých pracovníkov poznaním noriem profesionálnej etiky. Tretím typom morálnych vzťahov vo vede sú vzťahy, ktoré vznikajú na úrovni riadenia a kontroly vo vede. Tieto podstatne vplývajú na výsledky a efektívnosť vedy vôbec. V náväznosti na tri typy morálnych vzťahov vo vede a s fungovaním noriem profesionálnej morálky v jednotlivých oblastiach vedy štrukturuje autor etiku vedy na etiku vedeckého výskumu, etiku vedeckého publikovania, etiku vedeckej diskusie, etiku vzťahov vo vedeckom kolektíve. Každý z týchto subštruktúr etiky vedy je v publikácii venovaná zodpovedajúca pozornosť.

Možno sa bude čitateľovi na prvý pohľad zdať Lazarova koncepcia etiky vedy teoretickou konštrukciou. To je však klamné, povrchové zdanie, pretože morálne fenomény reálne fungujú v spleti profesionálnych vzťahov vo vede a mnohokrát rozhodujú o osude vedeckých poznatkov, práci vedca či vednej disciplíny. S narastaním spoločenského významu vedy narastá aj potreba ich teoretickej reflexie a poznanie ich praktického fungovania v takom zložitom systéme, akým je veda.

Barbora Hlavová